

TƏNZİLƏ RÜSTƏMLİ*

XX ƏSR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA
SƏMƏD BEHRƏNGİ MÖVQEYİ

Səməd Behrənginin toplama işində əldə olunan ən zəngin xalq ədəbiyyatı nümunələri içərisində nağıllar xüsusi yer tutur. Onun həmkarı Bəhrüz Dehqani ilə topladığı nağıllar uzun illər diqqətdən kənar qalmışdır. Yalnız 25 ildən sonra görkəmli folklorşünas Məmmədli Fərzanə bu nağılları Səməd Behrəngi və Bəhrüz Dehqaninin toplama materiallarının Azərbaycan dilindəki orijinal variantını üzə çıxarmışdır. Konkret olaraq mənbədə 42 adda nağıl mətni qeydə alınmışdır.

Varinatlılıq sujet törəmələrinə gəldikdə isə qeyd edək ki, toplanan nağıllar sırasında uyğun nümunələri müqayisə etmək mümkündür. "Pıs-pıslı bacı", "Pıs-pıslı Püstə xanım", "Qurbağa nağılı", "Ağ siçan" nağıllarında təhkiyə üsulu, dialoqların təkrarlığı, məzmun və s. demək olar ki, kiçik bir dəyişikliklərlə qorunur. "Pıs-pıslı bacı" və "Pıs-pıslı Püstə xanım" nağıllarında pıs-pıslının siçan bəyə ərə getməsi, su çuxurunda boğulması, siçanın ona yardımı və s. nəticə tamamilə eyni sujet əsasında qurulur. Sadəcə, ilk nağılda pıs-pıslı it, qurbağa, sonra siçanla rastlaşır, ikinci nağılda isə pıs-pıslı qarşılıdığı "beldarı" söyərək siçanla evlənir.

Açar söz: *Səməd Behrəngi, görkəmli folklorşünas, zəngin xalq ədəbiyyatı, nağıl mətni.*

Giriş

Səməd Behrəngi 24 iyun 1939-cu ildə Cənubi Azərbaycanın Təbriz şəhərində anadan olmuşdur. Bir müəllim kimi gənc nəslə Azərbaycan folklor inciləri sevdirdi. Xalq ədəbiyyatı, nağıllar və başqa janrlar onun pedaqoji fəaliyyətində xüsusi sahələr idi. Topladığı nağıllar "Azərbaycan nağılları" adı altında Tehrandə farsca nəşr edilmişdir. Müxtəlif mövzulu hekayə-nağıllar yazmışdır. "Adət", "Binam" dərc olunub. Daha sonra "Çuğundur satan oğlan", "Balaca qara balıq", "Ulduz və qarğalar" və s. hekayə və nağılları oxucuların dərin rəğbətini qazanmışdır. Eyni zamanda müxtəlif mövzularda məqalələr yazmışdır. Məqalələrinin bəzilərini "Adinə" və "Mehdi Azadi" qəzetlərində dərc etdirmişdir. Məqalələrindən ibarət "Məcmueyi məqaleha" adlı çap etdirmişdir.

Əsas təhlil

Bir yazıçı kimi yazdığı nağıllar, hekayələr təkcə uşaqlar üçün deyil, böyükələr üçün sevilə-sevilə oxunurdu. Əsərlərində cəmiyyətdə baş verən haqsızlıqlar qələmə alınmışdır. İnsanların həyat və cəmiyyətdəki münasibətləri əsas mövzulardan idi. Azərbaycanlılara ana dilində toxumağı qadağan edən şah rejimi onu təqib etmiş, Araz çayına atıb boğdurmuşlar.

Səməd Behrəngi daha çox "Balaca qara balıq" kitabı ilə tanınıb. Onun fars dilindən Azərbaycan dilinə çevirdiyi tərcümələri dövrü mətbuatda çıxıb. İlk hekayələri 1959-cu ildə dərc edilib. Səməd Behrənginin əsərləri Azərbaycan türkcəsində və farsca nəşr edilmişdir. Onun topladığı ilk folklor nümunələri "Parə - parə" adı ilə Təbrizdə çap edilib. Mədədi deyib: "Səməd dəfələrlə yazıb və deyib ki, ana dilində yazmaq imkanı yoxdur." [2].

Səməd Behrənginin toplama işində əldə olunan ən zəngin xalq ədəbiyyatı nümunələri içərisində nağıllar xüsusi yer tutur. Onun həmkarı Bəhrüz Dehqani ilə topladığı nağıllar uzun illər diqqətdən kənar qalmışdır. Yalnız 25 ildən sonra görkəmli folklorşünas Məmmədli Fərzanə bu nağılları Səməd Behrəngi və Bəhrüz Dehqaninin toplama materiallarının Azərbaycan dilindəki orijinal variantını üzə çıxarmışdır. Konkret olaraq mənbədə 42 adda nağıl mətni qeydə alınmışdır.

Xalq ədəbiyyatı, nağıllar və başqa janrlar onun pedaqoji fəaliyyətində xüsusi sahələr idi. Topladığı nağıllar "Azərbaycan nağılları" adı altında Tehrandə farsca nəşr edilmişdir. Müxtəlif mövzulu hekayə-nağıllar yazmışdır. "Adət", "Binam" dərc olunub. Daha sonra "Çuğundur satan oğlan", "Balaca qara balıq", "Ulduz və qarğalar" və s. hekayə və nağılları oxucuların dərin rəğbətini qazanmışdır [1, s.234]. Eyni zamanda müxtəlif mövzularda məqalələr yazmışdır. Məqalələrinin bəzilərini "Adinə" və "Mehdi Azadi" qəzetlərində dərc etdirmişdir. Məqalələrindən ibarət "Məcmueyi məqaleha" adlı çap etdirmişdir.

Bir yazıçı kimi, Səməd Behrənginin yazdığı nağıllar, hekayələr təkcə uşaqların deyil, həm də böyüklərin sevdiyi ədəbi incilərdir. Əsərlərində cəmiyyətdə baş verən haqsızlıqlar qələmə alınmışdır. İnsanların həyat və cəmiyyətdəki münasibətləri əsas mövzulardan idi. Azərbaycanlılara ana dilində toxumağı qadağan edən şah rejimi onu təqib etmiş, Araz çayına atıb boğdurmuşlar. Səməd Behrəngi daha çox “Balaca qara balıq” kitabı ilə tanınıb. Onun fars dilindən Azərbaycan dilinə çevirdiyi tərcümələri dövrü mətbuatda çıxıb. Səməd Behrənginin əsərləri Azərbaycan türkcəsində və farsca nəşr edilmişdir.

Varinatlılıq sujet törəmələrinə gəldikdə isə qeyd edək ki, toplanan nağıllar sırasında uyğun nümunələri müqayisə etmək mümkündür. “Pı-s-pıslı bacı”, “Pı-s-pıslı Püstə xanım”, “Qurbağa nağılı”, “Ağ siçan” nağıllarında təhkiyə üsulu, dialoqların təkrarlığı, məzmun və s. demək olar ki, kiçik bir dəyişikliklərlə qorunur. “Pı-s-pıslı bacı” və “Pı-s-pıslı Püstə xanım” nağıllarında pı-s-pıslının siçan bəyə ərə getməsi, su çuxurunda boğulması, siçanın ona yardımı və s. nəticə tamamilə eyni sujet əsasında qurulur. Sadəcə, ilk nağılda pı-s-pıslı it, qurbağa, sonra siçanla rastlaşır, ikinci nağılda isə pı-s-pıslı qarşılıqlı “beldarı” söylərək siçanla evlənir.

“Qurbağa nağılı”nda isə yolda rastlaşan atlıları, eşşək dəstəsi, “mazi” oynayan bir dəstə oğlan uşağını, qızları yeyən qurbağa sonda qarının pişiyinin yeməyə çevrilir. “Ac siçan” nağılında da hadisələr olduğu kimi davam etdirilir və nəticələndir. Yalnız burada qurbağa ac siçanla əvəz olunur.

Təqdim olunan nağıllar sırasında heyvanlarla bağlı nağıllar da ayrıca yer tutur. Kitabda bilavasitə heyvanların iştirakına əsaslanan 7 nağıl mətni təqdim olunur ki, bu mətnlər xalq arasında geniş yayılmış bəlli nağıl sujetlərinə əsaslanır. Uyğun sujetlər daha çox heyvanlarla bağlı təsəvvürləri əhatə edir [4]. Heyvanlarla bağlı nağılların digər bir hissəsi isə insanların da iştirak etdiyi nağıllardır.

Səməd Behrənginin “Balaca qara balıq” əsəri İran inqilabının manifesti hesab edilir. “Balaca qara balıq” dünyada ən çox oxunan və mükəmməl alan əsərdir. Təbrizli tədqiqatçı Qulamhüseyn Səidi deyir ki, “Səməd Behrənginin əsl şah əsəri- onun öz həyatıdır.”

Səməd Behrəngi heç bir siyasi təşkilata bağlı olmayıb və şah dövründə siyasi təşkilat da yox idi. Amma, onun yoldaşları Behruz Dehqani, Əlirza Nabdil, Mənaf Fələki, Kazım Sədəti, Əşrəf Dehqani və başqaları Səmədin ölümündən iki il sonra İranın “Xalq Fədailəri” təşkilatını yaradıb və silahlı mübarizəyə qalxıb.

Yazdığı əsərlərə və Azərbaycan mədəniyyətini, xalq yaradıcılığını təbliğ etdiyinə görə Şahın Savak rejimi onun qətlə yetirdi. Ancan onun əsərləri indi bütün dünyada məşhurdur və müxtəlif mükafatlara layiq görülmüşdür.

Bir ziyalı, yazıçı kimi xalq nağılları onun yaradıcılığını qidalandıran növ idi. Behruz Dehqani ilə birgə 42 nağılı mətnləşdirmişdir. 25 ildən sonra Məmmədli Fərzanə Azərbaycan türkcəsindəki variantları təqdim etmişdir.

Məcmuədə heyvanlarla bağlı 7 nağıl mətni vardır.

Heyvanlarla bağlı nağılların digər bir hissəsində insan surətləri də vardı Bakıda 1987-ci ildə Səməd Behrənginin “Məhəbbət nağılı” adlı kitabı nəşr edilmişdir.

Səməd Behrənginin hər bir hekayəsi nağıl tərzində yazılmışdır. O XX əsrin ikinci yarısına aid Azərbaycan bədii nəsrinin nadir incilərindəndir.

Ümumiyyətlə, XX əsrin ikinci yarısında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında məzmun və forma, ideya baxımından yeni ədəbi nümunələr yaranır, ədəbi hərəkatın inkişafında şünəməxsus yeri olan şairlər və yazıçılar, ictimai-siyasi xadimlər yetişir və fəaliyyət göstərirdilər. Səməd Behrəngi də belə yazarlardan idi. Bu həm də onun yeni dövr Ədəbi hərəkatında özünəməxsus yeri olan, bədii yaradıcılıq uğurları ilə seçilən yazıçılardan biri kimi dəqqəti cəlb eləyirdi.

XX əsrin ikinci yarısı ədəbi mühitinin mövcud poetikası üzərində boy atan istedadlı nasir Səməd Behrənginin yaradıcılıq yolu klassik xalq portikası yoludur. O, klassik nağıl- dastan formalına üz tutmaqla özünün sənətkarlıq qabiliyyətini sübut etmişdir. O, hər təsvirə və bədii-poetik tabloya türk dilinin daxili ruhunu, cəhanşümul ifadə gücünü göstərmişdir.

Onun tələbəklik illərində yazıb tərtib etdiyi şeirlərin çox qismi artıq hafizədən silinmişdir. Ona görə də Səməd Behrənginin bir hissəsini yenidən yazıya ala bilməmişdir.

Səməd Behrənginin təhsilinin bitirib doğma vətəninə, millətinə xidmət edirdi. O, maarifpərvər ziyalı kimi dərin bilik və zəkaya malik olmuş, xalq işərisində, habelə ədəbi ictimaiyyətdə xüsusi ehtiram qazanmışdır. Səməd Behrənginin haqqında ədəbiyyatşünaslıqda tədqiqlər aparılmamış,

şeyrləri külliyyatı oxuculara, ədəbi ictimaiyyətə geniş şəkildə çatdırılmamışdır.

Nəticə

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Səməd Behrənginin ədəbi irsi onun ədəbi mövqeyinin ədəbiyyat tariximizdə necə yer tutduğunu da sebut edir. Onun özünəməxsus ədəbi-bədi və yaradıcılıq baxışları var idi. Bütün bunlar onun ədəbi irsinin tam və bütün sahələri üzrə nəşrini, təbliğ və tədqiqini göləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası / Bakı: Elm, 1981. 384 s.
2. Səməd Behrəngi yaradıcılığı / <https://www.wikimedia.az-az.nina.az/Behr%C9%99ng.html>
3. Behrəngi Səməd. “Məhəbbət nağılı” Bakı, 1987
4. Güney Azərbaycan nəsrli: Başlanğıcdan bu günə qədər (Antologiya) Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafıya Mərkəzi, 2017, 576s
5. İnsafəli Hidayət. Səməd Behrənginin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri. İyul 03, 2011.
6. Behrəngi <https://www.amerikaninsesi.org/a/behrengi-.html>

**Naxçıvan Dövlət Universiteti “Azərbaycan ədəbiyyatı”
ixtisası üzrə II kurs magistr
E-mail: tenzilerustemli@gmail.com
Elmi rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Əbülfəz Tahir oğlu Əzimli*

Tanzile Rustemli

XX CENTURY IN AZERBAIJAN LITERATURE SAMAD BEHRANGI LOCATION

Tales have a special place among the richest examples of folk literature found in Samad Behrangi's collection. The tales he collected with his colleague Bahruz Dehghani were neglected for many years. Only after 25 years, the famous folklorist Mammadali Farzana revealed the original version of these tales in the Azerbaijani language from the collection materials of Samad Behrangi and Bahruz Dehghani. Specifically, 42 stories have been recorded in the source.

As for the variants of subject derivatives, let's note that it is possible to compare suitable examples among the collected tales. In the tales “The Wicked Sister”, “The Wicked Pistachio Lady”, “The Tale of the Frog”, “The White Mouse”, the method of incitement, repetition of dialogues, content, etc. preserved with almost no minor changes. In the fairy tales “The Filthy Sister” and “The Filthy Pistachio Lady” the filigree marries the mouse groom, drowning in a waterhole, the mouse helping her, etc. the result is based on the same subject. It's just that in the first story, he meets a dirty dog, a frog, and then a mouse, and in the second story, he curses the “beldar” whom he met dirty and marries a mouse.

Keyword: *Samad Behrangi, prominent folklorist, rich folk literature, fairy tale text.*

Тензиле Рустемли

XX ВЕК В ЛИТЕРАТУРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА РАСПОЛОЖЕНИЕ САМАД БЕХРАНЖИ

Сказки занимают особое место среди богатейших образцов народной литературы, находящихся в собрании Самада Беранги. Рассказы, которые он собирал вместе со своим

AHTARIŞLAR • RESEARCHES • ПОИСКИ

коллегой Бахрузом Дегани, долгие годы игнорировались. Лишь спустя 25 лет известный фольклорист Мамедали Фарзана из сборников Самеда Беранги и Бахруза Дехгани выявил оригинальную версию этих сказок на азербайджанском языке. В частности, в источнике зафиксировано 42 сюжета.

Что касается вариантов сюжетных производных, отметим, что среди собранных сказок можно сравнить подходящие примеры. В сказках «Злая сестра», «Злая фисташка», «Сказка о лягушке», «Белая мышь» прием подстрекательства, повторение диалогов, содержание и др. сохранилась практически без мелких изменений. В сказках «Грязная сестра» и «Грязная фисташковая дама» филигрань выходит замуж за мышиноного жениха, тонет в водопое, мышь ей помогает и т. д. результат основан на той же теме. Просто в первом рассказе он встречает грязного пса, лягушку, а потом мышь, а во втором рассказе он проклиная «белдара», которого встретил грязным, и женится на мышке.

Ключевые слова: *Самед Беранги, выдающийся фольклорист, богатая народная литература, сказочный текст.*

Filologiya elmləri doktoru Fərmaan Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 17.05.2024

Son daxilolma tarixi:05.06.2024